

SCURTĂ INTRODUCERE PRIVIND STUDIUL ASTRONIMELOR

Vasile C. IONIȚĂ
(Reșița)

Denumirile corpurilor cerești, în calitatea lor de nume proprii, aparțin onomasticii, ca și numele de locuri, de oameni, de animale etc., iar onomastica este considerată ca ramură aparținătoare lingvisticii. Ele constituie un subsistem onomastic, în speță lingvistic, de strictă individualizare a obiectului, „alcătuiesc o subclasă suficientă, în sensul că fiecare denumire corespunde unui obiect”¹, spre deosebire de numele de oameni, de locuri sau de animale, unde vom întâlni — referindu-ne doar la realitățile românești — o sumedenie de antroponime *Ion*, de toponime *Valea Mare* etc.

Pe de altă parte, și astronimia (numele astrelor) nu poate fi studiată decât în legătură cu alte discipline; are deci un clar caracter interdisciplinar. Evident, numele corpurilor cerești (astronimele) trebuie să fie studiate cu metodele lingvistice. Cercetătorul nu se poate însă limita la studiul strict și fărâmițat al acestor denumiri; el este obligat să-și extindă cercetarea, abordând și problemele astronomiei atât din perspectivă actuală, cât și, mai ales, din una istorică, diacronică. Cercetarea recurge inerent la etnografie, folclor etc. Ea trebuie să aibă în vedere răspândirea geografică a denumirilor populare existente în limba română, să le compare cu cele din limbile altor popoare, să le urmărească evoluția din momentul (probabil) apariției lor până în zilele noastre.

¹ Domnița Ichim-Tomescu, *Astronimele — subclasă onomastică*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 204.

Prin urmare, în demersul explicării etimologice a astronimelor suntem obligați să le raportăm la credințe și obiceiuri, care, la rândul lor, sunt legate de îndeletnicirile comunităților umane în sânul cărora s-au născut denumirile respective.

Distingem două mari categorii de nume ale corpurilor cerești: cele populare și cele științifice, categorii între care nu se poate așeza o graniță rigidă, căci între ele există o strânsă legătură. Fără îndoială, denumirile populare (ne gândim la cele date în străvechi timpuri, indiferent în care parte a lumii) s-au născut înaintea instituționalizării nomenclaturii științifice, oficiale, care a preluat în parte denumirile populare, iar terminologia științifică nu a anulat nomenclatura populară, înlocuind-o cu alta, nouă.

În calitatea lor de nume (cuvinte) proprii, denumirile corpurilor cerești au o funcție de identificare, ele desemnează fără a semnifica. Denumirile obiectelor cosmice diferențiază, individualizează și particularizează stele, constelații, planete etc., pe unele față de altele. În același timp, fiecare corp ceresc posedă cel puțin o caracteristică proprie, care îi conferă o notă de individualitate: au un loc și o poziție aparent fixe pe bolta cerească ori se mișcă pe anumite traiectorii în raport cu poziția sau drumul de mișcare ale altora; alcătuiesc grupuri de o anumită formă, sunt vizibile într-o anumită perioadă a anului etc. La baza numirii lor stau una sau mai multe caracteristici de acest fel, în funcție de ceea ce s-a considerat că este necesar să se ia în seamă: mărimea, gradul de luminozitate, asemănarea cu ceva deja cunoscut, importanța practică (ca repere orientative în timp și în spațiu), legăturile reale sau presupuse dintre astre și diverse fenomene (începutul ploilor sau al perioadelor de caniculă), care, la rândul lor, erau favorabile sau neprielnice agriculturii, vânătorii, pescuitului etc².

Pe măsură ce omenirea a descifrat hieroglifele firmamentului înstelat, pornind de la o constelație deja „cunoscută”, au fost numite, rând pe rând, astrele și constelațiile din preajma acesteia, întâi cele mai ușor observabile cu ochiul liber, până când, în mileniul trecut, au venit în ajutorul ochiului omenesc mijloacele optice, din ce în ce mai specializate, apoi cele radar etc. Așadar, sunt stele cu denumiri vechi „de când lumea” și altele cu nume mai noi.

Câte stele sunt pe cer? O astfel de întrebare nu poate primi nici măcar un răspuns aproximativ. În schimb, dacă ne-am întreba: „câte denumiri cosmice există?”,

² O parte din aceste considerații au mai fost exprimate în volumul Vasile C. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică. Lexicologie 1*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2002, p. 125 ș.u.

s-ar putea formula un răspuns cu o mai mare precizie, cu condiția să dispunem de liste ale denumirilor date de toate popoarele lumii. Nu e vorba de astronimele științifice, acceptate prin convenții de majoritatea statelor, ci de numărul uriaș al celor populare. Chiar și într-un singur idiom, există mai multe denumiri pentru același obiectiv astronomic: la români, *Steaua Polară* se mai numește: *Împăratul*, *Candela Cerului*, *Stâlpul*, *Stējărul*, *Steaua Ciobanului*, *Țagâra* sau *Țăgâra*; *Calea Lactee* are peste 30 de denumiri. M. E. Rut a cules 52 de denumiri populare rusești pentru *Ursa Mare*, 21 pentru *Orion*, 20 pentru *Calea Lactee*, 18 pentru *Venus* etc³. Astronomii au reușit să aplice un sistem unitar, admitând ca etalon al normelor naționale scrierea astrinimelor în limba latină, nomenclatura cosmică a popoarelor cunoaște o mare diversitate de denumiri.

Dacă despre inventarul de astronime actual, cel utilizat în prezent de astronomi, putem spune că are un caracter relativ închis, fixat mai ales prin tradiție, dar și prin decizii ale unor foruri preocupate de uniformizare, de standardizare, nu același lucru l-am putea afirma despre sistemele astronomice populare, arhaice⁴.

Sistemul astronomic științific românesc este alcătuit din: **a.** denumiri străine (parte a vocabularului internațional: *Alcor*, *Grus*, *Hydra* ș.a.); **b.** nume proprii românești (creații născute pe terenul limbii române, adaptări și traduceri ale denumirilor străine: *Balanța / Libra*, *Fecioara / Virgo*, *Iepurele / Lepus* ș.a.); **c.** creații ale poporului român (denumiri care nu sunt sigure în privința aceasta: *Balena* apare, în terminologia populară, sub numele de *Chit* și se crede că este vorba despre peștele cel mare biblic care l-a înghițit pe Iona; asemănarea sa cu un pește putea constitui baza creației populare românești; *Peștii* se mai numesc și *Crapii*, fiind vorba despre peștii cu care Hristos a hrănit pe cei cinci mii de oameni⁵).

Opoziția terminologie științifică — terminologie populară se completează cu o alta: astronime vechi și astronime noi. Împărțirea astrinimelor în noi și vechi coincide, la prima vedere, cu împărțirea care privește faptul că denumirile vechi aparțin obiectivelor cerești descoperite cu ochiul liber, iar cele noi, obiectivelor descoperite cu mijloace tehnice ajutătoare. Seria denumirilor noi a apărut după acea dată memorabilă, 7 ianuarie 1610, când Galileo Galilei și-a

³ *Apud* Iu. A. Karpenko, *Nazvania zvezdonogo neba*, Moskva, 1981, p. 9.

⁴ Cf. Domnița Ichim-Tomescu, *art. cit.*, p. 205.

⁵ Cf. I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, București, [1907], în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare“, Seria II, Tom XXIX, p. 20.

îndreptat telescopul său spre bolta cerească și a văzut obiecte cosmice la care ochiul omului nu ajunsese până atunci.

De fapt, nu putem vorbi de vechimea propriu-zisă a astrinimelor, ci de vechimea interesului pentru corpurile cerești, de vechimea preocupărilor cu caracter astronomic. Așa, de exemplu, asiro-babilonienii au efectuat o grupare a constelațiilor și stelelor; cosmologia și astronomia egiptenilor au fost viciate de gândirea lor mitică; populația Maya a dovedit știința calculelor astronomice uimitor de exacte pentru vremea aceea ș.a.m.d.

Merită să ne oprim ceva mai mult asupra cunoștințelor de astronomie ale daco-geților. Se spune că Zamolxis a fost elevul lui Pytagoras și a învățat de la acesta unele noțiuni de astronomie, iar pe altele le-a deprins de la egipteni, după mărturia lui Strabon, afirmație credibilă, de vreme ce o găsim formulată aproape identic și la Porphyrios și Iordanes. Deceneu a demonstrat dacilor „tălmăcirea celor 12 semne ale Zodiacului, le-a arătat mersul planetelor [...], cum crește și descrește Luna“; le-a explicat semnele și numele celor 346 de stele, care trec în drumul lor de la răsărit și apus spre a se apropia și depărta de polul ceresc...“⁶.

Până aici a fost vorba mai mult despre necesitatea denumirii corpurilor cerești și despre vechimea relativă a acestora, mai ales despre vechimea procesului de denominație a corpurilor cerești. Nu am răspuns însă întrebării „cum au fost numite astrele?“. „Ce procedee au fost folosite pentru a li se da nume?“. Cele mai multe răspunsuri s-au mulțumit să raporteze vechile denumiri la cele ale unor personaje mitologice diverse. O clasificare a astrinimelor ar putea cuprinde patru categorii: **a.** astrinime metaforice; **b.** astrinime metonimice; **c.** astrinime mitologice; **d.** astrinime comemorative⁷. Nu am putea susține că există astrinime care să aparțină numai uneia din primele trei categorii; cea de a patra se referă la astrinime noi, deși și aici vom întâlni nume mitologice date de cercetători convențional, după modelul celor real mitologice, în măsura în care ele sunt de proveniență pur mitologică. Oricum, este hazardat să consideri unele astrinime cu denumiri pur mitologice, știut fiind că mitologia se îmbină cu metafora, în sens larg.

Trecem peste originea metaforică a limbajului, chestiune mult dezbătută de lingviști, filozofi... Ne mărginim să spunem că despre metaforă s-a spus că „este

⁶ V. Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 317-318.

⁷ V. supranota 2, precum și Vasile C. Ioniță, *Cu privire la unele categorii onomastice*, în „Studii de onomastică“, IV, p. 40-42.

totdeauna o imagine a obiectului reflectată prin configurația unui alt obiect, iar conexiunea dintre cele două obiecte este un fapt de conștiință, o activitate de valorificare estetică și morală⁸.

Vedem stelele și constelațiile în raportul dintre unele și altele, condiționat de poziția pe care o are Pământul în Univers. Le privim, adică, dintr-un punct determinat. Dacă ne-am afla în alt punct al Universului, fără îndoială că altfel ni s-ar înfățișa stelele *Dragonului* sau cele ale lui *Perseu*.

În procesul de metaforizare, antropomorfismul și zoomorfismul au jucat un rol uriaș, căci datorită lor „a reușit omul să-și apropie cosmosul și să trăiească în acesta ca într-un mediu familial”⁹.

În treacăt spus, în antichitate, din cele 48 de stele și constelații, 23 sunt de factură antropomorfică, 25 — zoomorfică, iar 9 și-au luat numele de la cele ale diferitelor obiecte.

Chipurile zeilor și zeițelor din Olimp, create după chipul și asemănarea oamenilor, altele după cele ale animalelor, au reținut în înfățișarea lor „tot ce a avut omul mai frumos în făptura sa fizică și în însușirile sale morale, pentru a face din aceste divinități modele reale”¹⁰. Lumea Olimpului a fost transferată apoi în Universul stelelor, încât am putea spune că și denumirile mitologice ale astrinimelor sunt tot metaforice; metafora antropomorfică și zoomorfică a fost creată prin intermediul miturilor.

Resorturile care declanșează asocierile metaforice sunt extrem de diverse de la un popor la altul, de la o epocă la alta, în funcție de specificul epocilor și de condițiile social-economice specifice ale comunităților umane cărora le aparțin denominatorii. Fiecare popor și-a reprezentat și a interpretat bolta cerească diferit. Constelația *Orion* este asemuită de indienii din America de Nord cu „Trei Reni”; hotențoții văd în ea „Trei Zebre”, iar eschimoșii „Trei Bărbați”, pe când hakazii le asemuiesc cu „Trei Fete”. Și comparațiile (metafora) nu se termină aici, căci locuitorii bieloruși numesc constelația *Orionului* „Trei Surori”, la popoarele germanice aceasta se cheamă „Trei Plugari”. Populațiile caucaziene asemuiesc stelele constelației *Orion* cu niște „Toiege”, comparație pe care o întâlnim și la români. În Oceania, dar și în America de Nord, constelația este

⁸ Ivan Evseev, *Cuvânt — simbol — mit*, Timișoara, 1983, p. 15.

⁹ Lucian Blaga, *Elanul insulei. Aforisme și însemnări*, Cluj-Napoca, 1977, p. 30.

¹⁰ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 170.

comparată cu o „Barcă“, iar la bașkiri cu o „Cruce“. În unele graiuri rusești este asemuită cu „Picioarele (unei) Mese“¹¹.

„Istoria“ *Căii Lactee* este de-a dreptul uluitoare, ceea ce nu este de mirare, căci este un obiectiv astronomic nu numai vizibil din orice punct al Pământului, cu o mulțime de interpretări, de la cea pe care i-au dat-o vechii greci, unde explicația este de natură mitologică (Herra a fost silită să alăpteze un fiu care nu-i aparținea, fiind rodul unei legături pe care o avusese Zeus cu Alkmene. L-a îndepărtat într-un moment de mânie de la sân, dar laptele ei s-a răspândit pe întreaga boltă cerească), până la multe altele, doar culoarea fiind aceeași (albă), materia fiind diferită de la popor la popor: *argint, cenușă, brumă, făină, nisip, noroi, oi, praf, zăpadă* ș.a.¹².

Spre sfârșitul acestei introduceri, se cuvine să reproducem în rezumat *legenda Cerului*, legendă în care vom găsi foarte multe din stelele și constelațiile cu denumirile date de poporul român. La început *Cerul* era foarte aproape de *Pământ*¹³, dar, în urma unui act nechibzuit (o femeie a aruncat spre *Cer* o cârpă murdărită a unui copil), Dumnezeu s-a mâniat și a despărțit *Cerul* de *Pământul* păcătos și l-a așezat departe, „cât cerul de pământ“. Tot din cauza femeii, care l-a îndemnat insistent, bărbatul s-a decis să urce la Dumnezeu. Și cum la un asemenea drum nu se pleacă oricum, și-a luat cu el: „carul mare cu patru boi“, „carul mic“, „candela din perete“, „crucea de pe biserică“, „fântâna din răscruce“, „barda“, „sfredelul“, „spițelnicul“ (un fel de sfredel special cu care se găureau obezile roților), „secera“, „coasa“, „plugul și rarița“, „dulăul de la târlă“, „cățelul din curte“, „cloșca cu pui“, „scroafa cu porcei“, „ciobanul de la oi“, „văcarul de la vaci“, „vizitiul de la cai“, „porcarul de la porci“ și „hora din sat“. Când să ajungă — credea el — i-a ieșit Ucigă-l Crucea în cale, cu care s-a luat la harță. Necuratul a scos din traista lui: „balaurul și șarpele năpraznic“, „ursul“, „scorpia blestemată“, „calul furios“, „căpățâna de om“ și le-a aruncat împrejurul omului ca să-l înspăimânte. Omul nu s-a speriat și s-a luat la trântă cu Diavolul și, în învâlmășeala luptei, s-a stârnit o vijelie, așa-numit „vântul turbat“. Cățelul de la stână a pus pe fugă calul, ciobanul a zdrobit capul balaurului cu cobilița, văcarul a pus pe goană șarpele cu ajutorul horei, iar vizitiul a zdrobit căpățâna Șarpelui

¹¹ Iu. A. Karpenko, *op. cit.*, p. 47.

¹² Bibliografia acestui obiectiv ceresc este foarte bogată și nu-și poate găsi locul într-o scurtă expunere cu caracter introductiv.

¹³ Mircea Eliade distinge patru tipuri cosmogonice, precum și cel „al depărtării Cerului de Pământ“ (*Istoria credințelor și ideilor religioase. I. De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, p. 235).

cu barda. Scorpia nu a mai avut vreme să vină în ajutorul Necuratului și a plesnit fierea în ea de ciudă. Numai boii de la Carul Mare s-au dovedit nevolnici; s-au speriat de urs și au cârmit proțapul carului spre dreapta. Omul nu a izbutit să ajungă la Dumnezeu, dar a reușit să-l învingă pe Ucigă-l Crucea¹⁴.

Pe lângă denumirile care pot fi recunoscute în legenda rezumată mai înainte, există și alte legende care explică de ce unele astronime se numesc *Coasa*, *Fecioara*, *Spicul* etc.

Această „Scurtă introducere în studiul astrinimelor“, care s-ar vrea un imbold pentru cercetarea și a acestui compartiment al onomasticii, astronomia, face parte dintr-o carte de dimensiuni modeste (cca 100 de pagini manuscrite) care așteaptă din anul 1987 să găsească un prilej pentru a fi dată tiparului și de aici, încredințată cititorilor. Dar nu trăim vremuri prielnice pentru a publica asemenea mofturi. Poate mai târziu...

BRÈVE INTRODUCTION CONCERNANT L'ÉTUDE DES ASTRONYMES

Résumé

L'ouvrage représente le chapitre introductif abrégé d'une étude plus large (un manuscrit de environ de cent pages). On y relève l'importance de l'astronomie qui appartient, comme noms propres, au onomastique et leur étude revient aux linguistes. Il s'agit d'astronymes populaires qui ont précédé celles-ci qui constituent la nomenclature des astronymes scientifiques.

Après un court historique d'astronomie, particulièrement quelques opinions sur le mode de nommer les corps cosmiques, on propose quatre catégories d'astronymes: métaphoriques, methonimiques, mythologiques et commémoratives.

¹⁴ *Apud* I. Otescu, *op. cit.*, p. 45-47.